

О.П. Просович, Ю.Г. Бондаренко
Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра менеджменту організацій

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

© Просович О.П., Бондаренко Ю.Г., 2012

Проаналізовано сучасний рівень інноваційності вітчизняної економіки за статистичними даними та з погляду світового співтовариства. Зроблено спробу з'ясувати основні проблеми гальмування процесу становлення інноваційного розвитку економіки України та дати їм характеристику.

Ключові слова: інноваційний розвиток, економіка України, проблеми становлення, наука, інтелектуальна власність, промислові підприємства, конкурентоспроможність.

BECOMING PROBLEMS OF INNOVATIVE MODEL OF UKRAINE ECONOMY DEVELOPMENT

© Prosovych O.P., Bondarenko Y.G., 2012

The modern level of domestic economics innovativeness is analyzed by statistic data and word view in the article. There are attempt to find out main problems of stopping of process of standing of innovative development of Ukrainian economy and the characteristics of these problems are given.

Key words: innovative development, Ukrainian economy, problems of standing, science, intellectual property, industrial enterprises, competitiveness.

Постановка проблеми

Специфіка економічної ситуації, в якій опинилася Україна після розпаду СРСР, не залишає для неї вибору іншого, окрім інноваційного, сценарію розвитку. Сьогодні необхідність активізації процесу становлення інноваційної моделі розвитку економіки України очевидна для всіх рівнів управління. Тому сучасний стан “тупцювання на місці” вимагає глибокого аналізу причин гальмування інноваційного розвитку вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми інноваційного розвитку підприємств та економіки загалом досліджені у працях таких українських вчених, як О. Амоша, А. Гальчинський, І. Герасимчук, С. Ілляшенко, О. Лапко, М. Чумаченко, Н. Чухрай, В. Шевчук, В. Шинкаренко, Л.Федулова [1, 4, 6]. Висвітленню організаційно-економічних засад, шляхів прискорення та пріоритетів інноваційних процесів у промисловості України присвячені роботи В. Геєця, М. Крупки, Й. Петровича [2, 3, 5]. Водночас наявні розробки поки ще не дають відповідей на ряд питань щодо визначення основних стримуючих факторів становлення інноваційного напрямку розвитку вітчизняної економіки.

Постановка цілей

Завданням цієї статті є аналіз сучасного рівня інноваційності вітчизняної економіки та виявлення основних причин гальмування процесу становлення інноваційної моделі розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу

Найінформативнішу оцінку стану інноваційного розвитку України за ключовими факторами, що його визначають, отримано на основі використання індикаторів Європейського інноваційного табло (ЄІТ), в які входять п'ять груп індикаторів: “рушійні сили інновацій”, “створення нових знань”, “інновації та підприємництво”, “індикатори застосування інновацій”, “інтелектуальна власність”. За ЄІТ Україна входить в останню за рівнем інновативності четверту групу – “країни, що рухаються навздогін” зі значенням індексу 0,23. Цю групу утворюють: Угорщина – 0,24, Росія – 0,23, Україна – 0,23, Латвія – 0,22, Польща – 0,21, Хорватія, Греція – 0,20, Болгарія – 0,19, Румунія – 0,16, Турція – 0,08. Порівняно з іншими країнами ЄС відставання України становить: від “країн-лідерів” – приблизно у 3 рази (Швеція – 0,68), від “країн-послідовників” – 2 рази (Великобританія – 0,48), від країн “помірні інноватори” – 1,6 рази (Норвегія – 0,35). Ранжування країн на основі цього комплексного індикатора інноваційного розвитку має цінність в тому плані, що цей показник визначає, наскільки економічне зростання країни базується на інноваціях.

За даними Всесвітнього економічного форуму, Україна за технологічною конкурентоспроможністю серед 139 країн світу у 2009 р. посідала 83-тє місце, а за інноваційною спроможністю – 63-тє місце (у 2005 р. – 54-тє місце).

Починаючи з 2006 р., щороку зменшується кількість організацій, які виконують наукові дослідження та розробки (див. таблицю).

Основні показники наукової та інноваційної діяльності в Україні за 2000–2011 рр.

Рік	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %	Загальна сума витрат на інноваційну діяльність, млн. грн.	Частка витрат на інноваційну діяльність, яка фінансована за рахунок державного бюджету, %	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	1490	1,16	1757,1	0,44	14,8	
2001	1479	1,11	1971,4	2,83	14,3	6,8
2002	1477	1,11	3013,8	1,51	14,6	7,0
2003	1487	1,24	3059,8	3,04	11,5	5,6
2004	1505	1,19	4534,6	1,40	10,0	5,8
2005	1510	1,09	5751,6	0,49	8,2	6,5
2006	1452	0,98	6160,0	1,86	10,0	6,7
2007	1404	0,93	10850,9	1,33	11,5	6,7
2008	1378	0,90	11994,2	2,81	10,8	5,9
2009	1340	0,95	7949,9	1,60	10,7	4,8
2010	1303	0,90	8045,5	1,08	11,5	3,8
2011	немає даних	0,79	14333,9	1,04	12,8	3,8

Позитивом є зростання, хоч і незначне, з 2010 р. питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації. Однак це не вплинуло на збільшення частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової.

Загалом, інноваційні процеси в Україні не набрали вагомих масштабів. Кількість підприємств, що впроваджують інновації, є меншою в 3–4 рази, ніж в інноваційно розвинених економіках. Наукоємність промислового виробництва на порядок менша від світового рівня. При цьому половина коштів, що витрачаються на інноваційну діяльність, припадає на закупівлю обладнання, тоді як на придбання прав на нову інтелектуальну власність або на проведення НДДКР витрати на порядок менші. Майже половина з інноваційних підприємств взагалі не фінансують проведення в інтересах свого виробництва наукових досліджень. Таке становище

зумовлено як браком коштів, так і відсутністю в останні роки дієвої державної системи стимулювання інноваційної діяльності, зачатки якої поступово скасовані щорічними за останні 5 років поправками до відповідних бюджетних та інших законів.

Україна першою серед держав СНД законодавчо закріпила курс на науково-технологічне оновлення економіки. У прийнятому ще в 1991 р. Законі України “Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної політики” констатовано, що саме науково-технічний прогрес є головним фактором розвитку суспільства і проголошено, що “держава надає пріоритетну підтримку розвитку науки як визначального джерела економічного зростання”. У дещо іншій редакції ця теза підтверджена і в Законі України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, прийнятому в 1998 р. замість вищезазначеного.

Реалізація такого спрямування політики держави, вибір інноваційної моделі розвитку економіки конкретизувались Постановою Верховної Ради України від 13.07.1999 р. № 916-XIV, якою була затверджена Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України, та цілим рядом законів України:

- “Про спеціальну економічну зону “Яворів” (№ 402- XIV від 15.01.1999 р.);
- “Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків” (16.07.1999 р. за № 991-XIV);
- “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки” (11.07.2001 р. за № 2623-III);
- “Про інноваційну діяльність” (04.07.2002 р. за № 40-IV);
- “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” (16.01.2003 р. за № 433-IV);
- “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” (23.03. 2000 р. за № 1602-III);
- “Про наукову і науково-технічну діяльність” (13.12.1991 р. за № 1977-XII);
- “Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих технологій” (09.04.2004 р. за № 1676-IV);
- “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” (14.09.2006 р. за № 143-V);
- “Про науковий парк “Київська політехніка” (22.12.2006 р. за № 523-V) та інші.

Цими документами та численними підзаконними актами в Україні створено досить солідну нормативно-правову базу, якою не тільки передбачалась загальна орієнтація на інноваційний розвиток економіки, але й окреслювались основні механізми втілення в життя такого курсу державою. Проте реального задіяння більшості цих механізмів в Україні не відбулося.

На жаль, лише на імітацію реальної справи перетворилися визначення пріоритетних напрямів науково-технічної та інноваційної діяльності і формування та реалізація державних науково-технічних програм (механізму формування інноваційних програм нашим законодавством взагалі не передбачено). Сама ідея формування на конкурсних засадах державних науково-технічних програм, націлених на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні, скомпрометована вже тим, що на їх виконання Мінфін виділяв недопустимо малу частку коштів від загального фінансування науки. Частка витрат на інноваційну діяльність, яка фінансована державним бюджетом, у 2011 р. становила найменше за останні п’ять років – 1,04 %.

У кінцевому підсумку, Україна сьогодні – єдина країна Європи, в якій не стимулюються інвестиції в наукові дослідження і розробки, практично відсутній вплив держави на інноваційні процеси в економіці, внаслідок недостатньої підтримки держави продовжується деградація наукового потенціалу.

Після вилучення із Закону України “Про інноваційну діяльність” статей 21 та 22 він практично втратив свій сенс і по суті перетворився на суто декларативний документ, в якому визначається певна термінологія і розповідається про поширені в світі механізми впливу держави на інноваційні процеси, але жоден з цих механізмів реально не запроваджується.

Отже, нині чинна законодавча база науково-технологічного та інноваційного розвитку, незважаючи на значні зусилля, витрачені на її розроблення, не відповідає сучасним вимогам і практично не впливає на темпи такого розвитку. У ній залишаються невирішеними питання: стимулювання інноваційної діяльності та витрат на наукові дослідження і розробки, формування інноваційної інфраструктури, реалізації політики інноваційних пріоритетів держави, використання для цього можливостей і переваг програмно-цільового підходу. Втілення в життя “Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів” та “Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні”, яка затверджена Постановою № 389 Кабінету Міністрів України від 2 лютого 2011 р., вимагає істотного вдосконалення законодавчої бази та розробки нового системного нормативно-правового і організаційно-методичного забезпечення.

Сучасний стан наукової сфери України зумовлений довгостроковим негативним впливом загальноекономічних проблем, пов’язаних зі структурною деформованістю економіки країни, домінуванням в ній низькотехнологічних галузей і укладів, виробництв продукції з низьким рівнем доданої вартості, які об’єктивно малосприйнятливі до сучасних наукових досягнень.

Отримана у спадок з радянських часів малоефективна система фінансування української науки за часи незалежності майже не змінилася, залишившись залежною від державних коштів. Проте істотно зменшилися обсяги інвестування в науку як державою, так і підприємництвом. Розмір інвестицій, які вкладаються у вітчизняну науку, дуже незначний (менше за 1 % ВВП), що об’єктивно позбавило її можливості реалізувати свою функцію ефективного наукового забезпечення інноваційного розвитку економіки.

Застарілість сучасної технологічної бази науки, безвідповідальне ставлення до приведення її у відповідність до сучасних вимог фактично унеможливають проведення в Україні досліджень на світовому рівні без допомоги зарубіжних партнерів, яка часто є небезкорисною: чимало значущих досягнень українських вчених стають інтелектуальною власністю інших країн. Майже половина наукових кадрів України витрачає свій творчий потенціал здебільшого в інтересах зарубіжних замовників.

Знижується престижність наукової праці через великі затрати часу на науково-дослідні роботи та відсутність адекватного матеріального стимулювання. Незважаючи на високу оцінку якісного складу працівників науки в Україні (щороку зростає кількість докторів та кандидатів наук), прогресує скорочення наукового потенціалу у галузях природничих та технічних наук через зовнішню та внутрішню міграцію кадрів. У наш час лише менш ніж третина всіх вітчизняних кандидатів і докторів наук працює безпосередньо в науковій сфері. Частка осіб, зайнятих дослідженнями та розробками, в Україні становить близько 0,5 % від загальної кількості зайнятих при середньому значенні цього показника для країн ЄС – 1,2 %.

В Україні відсутній дієздатний механізм реалізації визначених державою пріоритетів науково-технологічного розвитку, а також система об’єктивної оцінки ефективності використання коштів, які вкладаються в цю сферу, що не дає змоги сконцентрувати ресурси на підтримку ефективних наукових колективів і наукових шкіл і забезпечити їх оснащенням сучасною технологічною базою.

Попри наявність зазначених негативних змін, що відбулися, українська наука зберегла ще певні можливості в плані наукового забезпечення інноваційного розвитку країни. Так, вітчизняні дослідники отримують результати світового рівня з природничих наук, зокрема матеріалознавства. Ціла низка конкурентоспроможних вітчизняних розробок вже сьогодні могла б потужно вийти на світовий ринок. Про збережений потенціал вітчизняної науки свідчить і той факт, що українські вчені беруть активну участь в загальноєвропейському та світовому ринках наукових кадрів і наукових розробок, на них великий попит. Проте висока мобільність наукових кадрів досягається без будь-якої участі держави, тому не використовується в інтересах країни. Поза інтересами країни залишається і численна українська наукова діаспора в зарубіжних наукових структурах.

Тому назріла нагальна необхідність у зламі негативних тенденцій, що склалися в науковій сфері, спрямуванні державної політики на формування якісно нового науково-технічного потенціалу, максимального його використання для переведення вітчизняної економіки на інноваційний шлях розвитку.

Для розбудови інтелектуально-орієнтованої економіки і формування знанневого суспільства Україна повинна мати ефективну науку світового рівня: високопродуктивних науковців, сучасне технологічне оснащення та інформаційне забезпечення їх праці, раціональну організацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок, розвинену систему комерціалізації наукових результатів, інакше кажучи, науку з високим інноваційним потенціалом.

Отже, існує потреба в перегляді й актуалізації змісту державної наукової політики, визначеності її доктринальних завдань та стратегічних напрямів, а також у створенні простих, зрозумілих науковцям, владі та суспільству механізмів забезпечення зростання ролі науки та її інноваційного потенціалу в соціально-економічному розвитку країни.

До середини 90-х років Україна мала доволі активний винахідницький потенціал. Майже 40 % з усіх винаходів ЄСРП мали українське походження. За кількістю винаходів відносно чисельності населення Україна майже не відставала від країн-лідерів у цьому плані. Проте як в минулому, так і нині Україна істотно відстає за показником зарубіжного патентування. Причому в наш час значна частина потенційно важливих винаходів, отриманих українськими винахідниками, заявляються в зарубіжних країнах без визначення їх належності до України.

В економіці України склалися несприятливі умови не лише для самої винахідницької діяльності, а і для використання винаходів. Винахідництво і раціоналізаторство втратили характер масового руху, що ускладнює перспективні можливості економіки розвиватися інноваційним шляхом.

Не відповідає потребам забезпечення оновлення технологічної бази держави та зростанню конкурентоспроможності вітчизняної економіки формування бази чинних патентів на винаходи, оскільки за станом на 1 січня 2009 р. кількість 20-річних патентів – всього близько 23 тис. шт., причому із загальної їх кількості національним заявникам належить не більше від половини, або всього приблизно 210–220 патентів на 1 млн. населення.

Внаслідок неврегульованості питань комерціалізації та введення в господарський обіг результатів інтелектуальної діяльності з урахуванням оптимального поєднання інтересів їх творців, бізнесу та держави обсяги нематеріальних активів не перевищують 1,5 % вартості основних засобів, що значно нижче від середніх показників в країнах ЄС, де їх обсяги дорівнюють 50–80 % балансової вартості підприємств та організацій.

Проте низький рівень наукоємності вітчизняного виробництва визначається не тільки дефіцитом грошей або браком стимулів і пільг. Фундаментальне значення має структура економіки. На відміну від країн Центральної та Східної Європи, Україна продовжує продавати на світовому ринку переважно сировину та напівфабрикати. У вітчизняній економіці домінують низькотехнологічні галузі виробництва, які, природно, належать до малонаукоємних галузей: добувна, паливна, харчова, легка промисловість, агропромисловість. Відповідно майже 95 % вітчизняної продукції належить до виробництв 3-го та 4-го технологічних укладів. Зростання ВВП за рахунок введення нових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7–1 %.

Недостатня розвиненість інноваційної інфраструктури та низька її якість зумовлюють високі трансакційні витрати, пов'язані з пошуком інформації про інноваційні розробки та партнерів у сфері комерціалізації новацій, захистом прав інтелектуальної власності, несумлінною конкуренцією у цій сфері. Загальна кількість зареєстрованих проектів технологічних парків у 2009 р. становила лише 17, тоді як у 2004 р. – 63. Зростають міжрегіональні диспропорції у розміщенні інституційної інфраструктури інноваційної діяльності. Характерною є і недостатня розвиненість комунікативної інфраструктури, яка дає можливість орієнтуватися в сучасному технологічному просторі і заохочувати інвесторів до фінансування проектів.

Загалом, можна виділити такі основні проблеми становлення інноваційного розвитку економіки в Україні:

- недостатній обсяг коштів суб'єктів господарювання та держави для здійснення інвестицій з метою реалізації інноваційних проектів;
- фрагментарність, непослідовність і незавершеність економічної трансформації;
- низькі темпи впровадження новітніх технологій;
- висока ресурсо- та енергоємність внутрішнього валового продукту;
- фізична і моральна зношеність основних фондів;
- недосконалість законодавства щодо розвитку інноваційної діяльності;
- нерозвиненість інноваційної інфраструктури;
- недосконалість механізму комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок;
- невизначеність пріоритетів розвитку базових галузей економіки та відсутність сприятливих умов для залучення інвестицій з метою забезпечення розвитку високотехнологічного виробництва;
- незначна кількість вітчизняних виробників високотехнологічної продукції, що беруть участь у міжнародному обміні технологіями, у зв'язку з недосконалістю законодавства щодо трансферу технологій.

Розв'язання цих проблем потребуватиме величезних зусиль, ресурсів, політичної волі та високої змобілізованості суспільства.

Висновки

Перехід до інноваційного типу розвитку є для України неодмінною умовою входження на рівних у світову економічну систему, і для цього необхідні цілеспрямовані зусилля держави на формування сприйнятливої до інновацій економічної системи, створення такого механізму економічної взаємодії суб'єктів господарювання, за якого б конкурентні переваги здобувалися лише завдяки активній інноваційній діяльності та ефективним інноваційним рішенням. Визнання високої актуальності тиску зовнішніх і внутрішніх викликів, що посилюються, урахування їх можливих наслідків з метою недопущення кризових явищ в економіці і суспільстві є головною передумовою формування дієздатної інноваційної політики соціально-економічного розвитку держави.

Перспективи подальших досліджень

Наведена характеристика стану інноваційного розвитку економіки України свідчить про існування широкого кола гострих проблем, подолати які неможливо без ретельного визначення тих потенційних можливостей, які є в національній економіці й мають стати опорними точками для переходу України на інноваційну модель розвитку. Аналіз та використання світового досвіду управління інноваційною діяльністю могли б активізувати процес становлення інноваційного напрямку розвитку економіки України.

1. *Проблеми управління інноваційним розвитком підприємств у транзитивній економіці: моногр. / За заг. ред. д. е. н., проф.. С.М. Ілляшенко. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – 582 с.*
2. *Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2001. – 608 с.*
3. *Петрович Й.М. Організаційно-економічні засади прискорення інноваційних процесів в промисловості України // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка” “Проблеми економіки і управління”. – № 628. – Львів, 2009. – С.3-10.*
4. *Корпоративні структури в національній інноваційній системі України / За ред. д.е.н. Л.І. Федулової, – К.: Вид-во Укр. ІНТІ, 2007. – 812 с.*
5. *Гальчинський А., Гесць В., Кінах А., Семиноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання України, 2002. – 336 с.*
6. *Чухрай Н.І., Патора Р. Товарна інноваційна політика: управління інноваціями на підприємстві: підруч. – К.: Кондор, 2006. – 398 с.*
7. <http://www.ukrstat.gov.ua>